

school. Such knowledge should also ensure effective intercultural communication with representatives of other cultures, familiarization with key historical events at both national and international levels.

It is substantiated that for contemporary Ukrainian elementary school pedagogy Hirsch's conceptual issue that understanding the information read requires from the child not only formal decoding skills, but also possession of a fairly wide range of basic (or background, cultural) knowledge is important. Each national community is an association of people not only due to the joint political institutions and laws, and, of course, a common language, but also thanks to the values and allusions that are understood and shared by the vast majority of people.

Key words: E.D. Hirsch, the content of school education in the post-non-classical time, cultural literacy, national values, intercultural communication.

УДК 37+811.161.2:001 (477) (092)

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–27.375-380

Олеся Мартіна
Olesia Martina

ДІАЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

DIALOGICAL SPEECH AS A MEANS OF FORMING PRIMARY SCHOOL PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

У статті описано методи, прийоми і засоби формування вмінь і навичок діалогічного мовлення молодших школярів з урахуванням вимог до навчально-мовленнєвої діяльності; визначено види вправ, описано та теоретично обґрунтовано методику їх застосування. Основна увага вчителя зосереджується на мовленнєвій діяльності учнів на уроці, одночасно передбачається засвоєння мовного матеріалу, формування мовно-мовленнєвих умінь і навичок учнів. Мовленнєва діяльність розглядається як один із багатьох видів людської діяльності і визначається як активний, цілеспрямований, опосередкований мовою та зумовлений ситуацією спілкування процес прийому і видачі мовленнєвого повідомлення у взаємодії людей між собою. Ефективність роботи над формуванням діалогічного мовлення школярів залежить від низки умов: впливу сім'ї, школи, зовнішнього середовища, індивідуальних розумових, психологічних та вікових особливостей дитини тощо. Діалогічне мовлення індивіда формується під впливом усіх цих чинників, тобто соціолінгвістичних передумов. Адже соціальне мовне оточення рідко буває настільки досконалим, щоб забезпечити опанування школярами всієї різноманітності мовних засобів і репродуктивного їх використання у практиці мовлення.

Уміння будувати свої висловлювання, вступати в діалог залежить від словникового запасу дітей. Важливу роль у збагаченні словника учня відіграють оточення й умови, серед яких він живе. Ті чи інші елементи діалогічного мовлення учень черпає з мови батьків, рідних, знайомих, читаючи навчальну і художню літературу, наслідуючи мову вчителів. Але найбільш збагачується словник кожного учня в процесі навчання в школі — на уроках української мови та інших дисциплін.

Ключові слова: діалогічне мовлення, діалог, культура мови, культура мовлення, комунікативно-мовленнєві вміння, літературні норми, педагогічна діяльність, мовленнєва діяльність, педагогічна майстерність, професійна діяльність граматична правильність, мовна особистість, мовленнєва компетентність, мовленнєва взаємодія.

Актуальність обраної проблеми дослідження пояснюється потребами сучасного суспільства у всебічно розвиненій особистості, здатній переконливо та аргументовано доводити

власну думку, недостатнім вивченням її в сучасній методичній літературі, недосконалістю вмінь і навичок молодших школярів складати діалогічні висловлювання, низьким рівнем учнів початкових класів складати діалог, розуміння його мовної і структурної організації.

Сучасну початкову освіту слід розглядати під кутом зору соціальних, педагогічних і психологічних завдань, поставлених сьогодні перед школою. У системі шкільної мовної освіти спостерігаються помітні зміни, які, безумовно, впливають і на її початковий етап, а саме тут формується більшість загальнонавчальних умінь та навичок, розвиваються розумові операції, вдосконалюються мовлення, мислення, пам'ять, увага, уява та інші психічні функції особистості.

У Державному стандарті початкової загальної освіти наголошується на тому, що основною змістовою лінією мовної освіти в початковій ланці є мовленнєва, яка орієнтує на опанування всіх видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання й письма. Аудіювання й говоріння спрямовані на оволодіння усною формою мовленнєвої комунікації, а читання й письмо – писемною [4, с. 9].

Основна мета навчання української мови в початковій школі полягає в формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано і доцільно користуватися мовними засобами у сприйнятті і створенні висловлювань у різних сферах, формах, видах, типах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетентності.

Діалогічне мовлення – це процес мовленнєвої взаємодії двох або більш учасників спілкування. Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як слухач і як мовець. Адже мовленнєва взаємодія – це ключ до організації спілкування.

Проблему ситуативності мовлення і створення навчальних комунікативних ситуацій досліджувало багато вчених (Е.П. Шубін, Й.М. Берман, В.А. Бухбіндер, В.Л. Скалкін, Г.А. Рубінштейн, Є.М. Розенбаум, О.О. Леонтьєв, В.О. Артемов, Ю.І. Пассов, А. Хорнбі, Д. Берн, В. Апелът та ін.).

Комунікативний підхід до навчання української мови в початкових класах, як відомо, став домінантним у сучасній методиці й практиці шкільного навчання, що насамперед передбачає засвоєння її безпосередньо через спілкування. Отже, основна увага вчителя зосереджується на мовленнєвій діяльності учнів на уроці. Зрозуміло, що одночасно передбачається і засвоєння мовного матеріалу, і формування мовно-мовленнєвих умінь та навичок учнів.

Однак, слід пам'ятати, що метою навчання мови молодших школярів є не сама мовленнєва діяльність, а спілкування мовою, що вивчається. Спілкування визначають як соціальний процес, у якому відбувається обмін діяльністю, способами діяльності, результатами діяльності, втіленими в матеріальну і духовну культуру. Спілкування виступає як форма взаємодії суб'єктів і реалізує їх суспільно-комунікативну діяльність. Види мовленнєвої діяльності – говоріння, аудіювання, читання та письмо виступають як вербальні засоби спілкування, продуктом якого є інтерпретація інформації тими, хто спілкується.

Щоб створити методику, яка б сприяла розвитку мовлення учня, необхідно спиратися на моделі формування мовлення, що мають деякі загальні риси: допускають наявність проміжної фази розгортання створеної раніше програми висловлення; розглядають ступені, відбивають механізми породження висловлення. Основна умова породження мови – мотив, “потреба виразити в мовному висловленні який-небудь зміст” [6, с. 48].

Як і будь-який інший вид мовленнєвої діяльності, діалогічне мовлення завжди вмотивоване. Проте, в умовах навчання мотив сам по собі виникає далеко не завжди. Отже, необхідно створити умови, в яких у школярів з'явилося б бажання та потреба щось сказати, передати почуття, тобто, за висловом К.С. Станіславського, поставити їх у “запропоновані обставини” [3, с. 14].

О.О. Коломінова звертає увагу на той факт, що спілкування в діалогічній формі посилює мотивацію навчання, активізує мовленнєво-мисленнєву діяльність дітей [6, с. 5]. Саме мотивація є організатором поведінки та стимулом у навчанні, особливо, коли йдеться про учнів молодших класів. Якщо ж мотив спілкування на уроці мови не впливає безпосередньо з теми, то в умовах навчання його можна сформулювати у вигляді комунікативного завдання. Воно визначає, що учень має зробити, користуючись загальною інструкцією щодо виконання

певного завдання і виходячи з предмета розмови: щось з'ясувати, заперечити, схвалити, спростувати, висловити своє ставлення до чогось тощо.

Ефективність роботи над формуванням діалогічного мовлення школярів залежить від багатьох умов: впливу сім'ї, школи, зовнішнього середовища, індивідуальних розумових, психологічних та вікових особливостей дитини тощо.

Для оволодіння мовним знанням необхідна добре продумана система навчально-тренувальних вправ, у процесі виконання яких формуватимуться і вдосконалюватимуться діалогічні мовленнєві вміння і навички [7, с. 60].

Процес утворення будь-яких мовленнєвих навичок в умовах практичної діяльності завжди результативніший і ефективніший, якщо він здійснюється свідомо. Розуміння суті формування діалогічного мовлення учнів, що спирається на осмислення, усвідомлене сприйняття діалогів, вимагає специфічних прийомів і спеціального часу на уроці, бо процес розвитку мовлення не є процесом кількісних змін, що виражається у збагаченні словника дитини і асоціативних зв'язків слова, а процес якісних змін, стрибків, тобто, це процес дійсного розвитку [2, с. 45].

У молодших школярів порівняно з дошкільниками здійснюється перехід від ігрової до навчальної діяльності. Цей перехід пов'язаний не лише з наступним розвитком діалогічного мовлення учнів початкової школи (вдосконалення вмінь вести діалог, поглиблення знань про правила спілкування, подальше формування слухової культури), але й із розширенням функцій мовлення, а також ролі спілкування в організації їх навчальної діяльності, оскільки воно виступає, як основний засіб засвоєння і передачі знань. Розвиток діалогічного мовлення учнів передбачає навчання їх створювати висловлювання у якісно нових умовах, які не підтримуються реальною ситуацією безпосереднього спілкування і вимагають умінь говорити і писати з орієнтацією на сприймання, передбачати реакцію уявного адресата повідомлення [5, с. 52].

Змістовий бік висловлювань у діалогічному контакті формується на основі життєвого досвіду співрозмовників і низки стимулів. Учасник діалогу може відчувати потребу або необхідність:

- повідомити щось партнеру спілкування;
- здобути від партнера необхідну інформацію;
- залучити увагу партнера до будь-якого об'єкта або події;
- повідомити про свої спостереження, враження, висновки;
- констатувати будь-який факт, який стосується одного із співрозмовників, їх обох або третіх осіб;
- висловити свої позитивні (негативні) емоції.

Характерною особливістю діалогічного мовлення є його емоційна забарвленість. Мовлення, як правило, емоційно забарвлене, оскільки мовець передає свої думки, почуття, ставлення до того, про що йдеться. Це знаходить відображення у відборі лексико-граматичних засобів, у структурі реплік, в інтонаційному оформленні тощо. Справжній діалог містить репліки подиву, захоплення, оцінки, розчарування, незадоволення тощо.

Іншою визначальною рисою діалогічного мовлення є його спонтанність. Відомо, що мовленнєва поведінка кожного учасника діалогу значною мірою зумовлюється мовленнєвою поведінкою партнера. Саме тому діалогічне мовлення, на відміну від монологічного, неможливо спланувати заздалегідь. Обмін репліками відбувається досить швидко, і реакція вимагає нормального темпу мовлення. Це й зумовлює спонтанність, непередбачуваність мовленнєвих дій, потребує досить високого рівня автоматизованості й готовності до використання мовного матеріалу.

Для учнів базовий рівень володіння мовою передбачає опанування учнями такими типами діалогу;

- 1) діалог етикетного характеру
- 2) діалог-розпитування
- 3) діалог-домовленість
- 4) діалог-обмін думками, повідомленнями.

На уроці української мови в початкових класах найпоширенішою структурною схемою діалогу є сполучення двох реплік: запитання і відповіді. Проте ця діалогічна єдність не тільки

не вичерпує різноманітності будови діалогу, а й не є головною з його форм. Структура природного повсякденного мовлення різноманітна і містить широку палітру логічних зв'язків між двома репліками. Наведемо приклади найпоширеніших їх варіантів [2, с. 19]:

- 1) уміння починати діалог, вживаючи відповідну ініціативну репліку (повідомлення, спонукання, запитання);
- 2) уміння швидко реагувати на репліку співрозмовника, використовуючи репліки, що мають різні комунікативні функції;
- 3) уміння підтримувати розмову, додаючи до репліки-реакції свою ініціативну репліку;
- 4) уміння стимулювати співрозмовника до висловлювання, виражаючи свою зацікавленість за допомогою реплік оцінювального характеру;
- 5) уміння продукувати діалогічні єдності різних видів;
- 6) уміння продукувати діалоги різних функціональних типів на основі запропонованих навчальних комунікативних ситуацій (в межах тематики, мовного і мовленнєвого матеріалу, визначених чинною програмою для даного класу і типу школи);
- 7) уміння в разі необхідності (нерозуміння репліки співрозмовника чи утруднення при висловлюванні своєї думки) ввічливо перервати розмову і звернутися за допомогою до партнера або навіть до довідника (розмовника, словника).

У діалозі широко вживаються “готові” мовленнєві одиниці їх називають “формулами”, “шаблонами”, “кліше”, “стереотипами”. Вони використовуються для висловлення вдячності, обміну привітаннями, поздоровленнями, для привернення уваги співрозмовника на початку розмови, для підтвердження або коментування почутого тощо. “Готові” мовленнєві одиниці (словосполучення, цілі фрази) надають діалогу емоційності.

У діалогічному мовленні часто зустрічаються слова, які називають заповнювачами мовчання. Вони служать для підтримання розмови, для заповнення пауз, коли мовець підшукує відповідну репліку. До них належать: так, гаразд, ти знаєш, дозвольте подивитись, зверніть увагу тощо.

Діалогічне мовлення ґрунтується на двох системах зв'язків – на зв'язку з ситуацією і на логічному зв'язку з попередньою фразою. Воно також характеризується порівняно високою модальністю. Так, спілкування містить не лише зміст висловлювання, а й певні оцінні характеристики того, про що говориться. Кожний із партнерів діалогу висловлює своє ставлення до предмета розмови, до позиції другого партнера. Через це діалогічне мовлення є завжди більш насиченим позамовними засобами спілкування (міміка, інтонація, сила голосу, жести тощо), за допомогою яких мовець виражає свої бажання, сумніви, припущення, обурення, жаль тощо. Немає більш промовистого органу, ніж обличчя людини – стан мускулів, вираз очей, брів, губ тощо. Навчання комунікації передбачає оволодіння позамовними засобами спілкування в єдності з мовою.

Діалог на уроці відрізняється від діалогу побутового. В побутовому діалозі обмін репліками проходить, як правило, віч-на-віч і це визначає стилістичний характер розмови, в якій мало турбуються про форму висловлювання.

У навчальному діалозі, незважаючи на те, що обмін репліками може відбуватися також між двома або декількома школярами, закономірний характер носить присутність учнів класу, і це враховується учасниками діалогу. Їхні репліки звернені не тільки і часто не стільки до однокласника або учителя, скільки до оточуючих. Інакше будується мовлення, відбираються слова, особлива увага приділяється реакції класу.

Для презентації тем з комунікативним спрямуванням рекомендуємо вчителям застосовувати так звані картини з нерозгорнутим сюжетом, де показані особи або предмети, намічені дії або їх результати, але хід і подальший розвиток подій переноситься у сферу здогадки. Наприклад: “Хлопчик стоїть біля замкнених дверей квартири і плаче” або “Дівчинка у святковій шкільній формі йде вулицею з букетом квітів” тощо. Такі картини спонукають учнів до з'ясування того, що передувало епізоду і що буде потім. Яскравими прикладами такого унаочнення можуть бути малюнки, різноманітні ілюстрації українознавчого характеру, фотографії рідних,

учнів тощо. Зрештою, екскурси в “позасюжетну сферу” можна запропонувати і на основі звичайних картин і діафільмів.

Добираючи предмет розмови, вчитель має вирішувати також і виховні завдання уроку. Будь-який сюжет, предмет, картина, комбінація предметів тощо стають для учня об'єктами взаємодії. Тому вони повинні бути змістовними, містити в собі чітко виражені виховні можливості – спонукати учня до вираження свого ставлення, до якогось узагальнення, до висновку. Мало що дає картина із зображенням автобуса під деревом. Натомість малюнок, на якому хлопчик допомагає бабусі, безумовно, має виховне спрямування.

Предмет розмови має бути конкретним і сприяти вихованню найрізноманітніших якостей людини. Тому дуже важливо постійно оцінювати його широко, через призму всієї палітри виховного впливу.

Якщо вчитель правильно вибрав предмет розмови і чітко сформулював мету спілкування, він усе ж не гарантований, що розмова між учнями відбудеться такою, як планувалася. Це пов'язано з тим, що в класі знаходяться різні учні. Серед них обов'язково будуть такі, яким запропоноване вчителем комунікативне завдання виявиться не під силу. Між тим мета полягає в тому, щоб кожен учень узяв участь у навчальному мовленні. Тому необхідно забезпечити найголовнішу умову спілкування – достатній рівень мовних можливостей учнів. З цією метою всім або частині учнів потрібно запропонувати підтримку висловлювання у вигляді індивідуальних карток, через демонстрування на екрані за допомогою кодоскопа або ж запису на дошці.

У діалогічному мовленні багатьох учнів майже відсутні прислів'я і приказки. Дітям важко їх використовувати у своєму мовленні через незнання або нерозуміння змісту цих мовних одиниць. Однак, усна народна творчість робить мовлення влучним, лаконічним, милозвучнішим.

Робота із формування діалогічного мовлення учнів 1-4 класів не може обмежуватися епізодичними вправами на уроках. Щоб виробити в учнів стійкі знання, міцні вміння і навички, внутрішню потребу в дотриманні правил спілкування, необхідно працювати систематично.

Отже, формування культури спілкування, мовлення, поведінки необхідно провадити в умовах активізації навчально-виховного процесу із застосуванням новітніх педагогічних технологій (зокрема інтегрованого навчання), у яких вміння спілкуватися має бути доведеним до автоматизму, а система правильно дібраних вправ і завдань, систематична і цілеспрямована робота з ними забезпечить ефективність практичного оволодіння діалогічним мовленням, а його розвиток сприятиме формуванню мовленнєвої культури молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Власенко О.В. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів // Управління школою. 2005. №22-24, серпень. С. 21-22.
2. Гончарова О.М. Діалогічне мовлення. Навчальні вправи та ситуативні завдання. 1-4 класи // Початкове навчання та виховання. 2009. №19-21 (203-205), липень. С. 76-80.
3. Клименко С., Клименко Ю. Мовлення в дитячому спілкуванні // Початкова освіта. 2002. № 37. С. 3.
4. Коршун Т.В. Використання навчальних ситуацій мовленнєвого спілкування як основа забезпечення ефективного українського діалогічного мовлення / Збірник наукових праць викладачів педагогічного факультету. 1997. С. 102-107.
5. Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии. Москва: Просвещение, 1987. С. 108-117.
6. Луценко І.О. Готуємось до мовленнєвого спілкування з дошкільниками: Навч. посібник. Київ: НПУ, 2001. 96 с.
7. Митник О. Діалог у навчально-виховному процесі // Початкова школа. 1998. № 1. С. 9-11.
8. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів / Управління школою. 2005. №22-24. С. 5-6.
9. Палихата Е.Я. Навчання діалогу на текстовій основі // Початкова школа. 1991. № 11. С. 21-23.
10. Петрик О. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів // Початкова школа. 2005. №11. С. 8-11.

The article describes methods, techniques and means of forming junior pupils' dialogical skills and habits according to the requirements for learning-speech activity. The types of exercises are set, methods of their use are described and theoretically substantiated. The main focus of the teacher at the lesson is on the pupils' speech activity, learning the language material and the formation of language-speech skills. Speech activity is considered as one of many types of human activity and is defined as an active, purposeful process of exchanging speech messages during people's interaction, which is always conditioned by language and communicative situation. The effectiveness of forming schoolchildren's dialogical speech depends on many conditions: influence of family, school and environment; individual mental, psychological and age characteristics of the child, etc. Dialogical speech of an individual is formed under the influence of all these factors, which are defined as sociolinguistic prerequisites. It is concluded, that social linguistic environment is rarely so perfect to ensure pupils' knowledge about the variety of language means and their reproductive use in speech practice.

Children's ability to produce their own expressions and engage in dialogue depends on their vocabulary. An important role in enriching the learner's vocabulary is given to their environment and living conditions. Pupils acquire the elements of dialogical speech from the speech of their parents, relatives, acquaintances, teachers and during reading. But the pupils' vocabulary is mostly enriched at school – at the lessons of Ukrainian language and other subjects.

Key words: *dialogical speech, dialogue, language culture, speech culture, communicative-speech skills, literary norms, pedagogical activity, speech activity, pedagogical mastery, professional activity, grammatical accuracy, language personality, speech competence, speech interaction.*

УДК 373.3.091.321:003-028.31:165.021

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–27.380-386

Наталія Мелекєсцева
Nataliia Mieliekiestseva

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

DEVELOPMENT OF JUNIOR PUPILS' CRITICAL THINKING BY MEANS OF MODERN UKRAINIAN CHILDREN LITERATURE

У статті висвітлено основні поняття критичного мислення, схарактеризовано його ознаки й етапи формування, описано структуру уроків із використанням елементів технології розвитку критичного мислення, запропоновано методи і прийоми для кожного етапу. Обґрунтовано актуальність розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках літературного читання, зокрема під час вивчення творів сучасної української дитячої літератури. Наведено приклади застосування стратегій технології розвитку критичного мислення в процесі роботи з творами сучасних українських дитячих авторів на уроках літературного читання в початковій школі.

Ключові слова: *розвиток критичного мислення, читацька компетентність, урок літературного читання, сучасна українська дитяча література, учні початкових класів.*

Інтеграція України до європейської спільноти актуалізувала потребу в реформуванні й модернізації системи національної освіти. Першим кроком до створення новітнього освітнього простору стала презентація Концепції Нової української школи, що характеризується масштабністю та радикальністю змін.

Реформа орієнтована на формування у здобувача освіти 10 ключових компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в житті, навчанні та праці. Також визначено спільні для всіх компетентностей наскрізні вміння, одне з яких – критичне мислення.